

در آتش سوزی کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان، ۸۰ تا ۸۵ هزار جلد کتاب سوخت و از بین رفت.

کتابخانه‌های کشور را دریابیم

مهرداد نیکنام
عضو هیأت علمی کتابخانه ملی ایران

فاجعه است، اما بی‌سابقه نیست. بنابراین به مشابه فاجعه‌ای به آن بنگریم که در طول تاریخ کم اتفاق نیفتاده است. سوختن کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان، همه دانشگاهیان و اهل کتاب را برآشفته. ۸۰ تا ۸۵ هزار جلد کتاب در این حادثه سوخت و از بین رفت. علت آن سرایت جرقه ناشی از جوشکاری اعلام شد و اینکه عدم استاندارد ساختمان کتابخانه، پوشیده شدن سقف آن از یونولیت‌ها و فضای خالی سقف همه و همه دست به هم داده تا یک ساختمان پلاستیکی یکباره به آتش کشیده شود. وزارت فرهنگ و آموزش عالی هیاتی را مامور کرده است تا در این باره مطالعه دقیقی و گزارشی صحیحی ارائه دهد. مسئولین دانشگاه نیز در نشستهایی در ایسن باره توضیحاتی داده‌اند ولی تا زمان ارائه گزارش هیات اعزامی وزارت علوم باید در این باره با احتیاط سخن گفت.

به علت آتش‌سوزی در کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان گزارشی ویژه‌ای فراهم آمده است که بخشی از آن به حفاظت از کتابخانه‌ها مربوط می‌شود و بخشی دیگر فهرستی از کتابخانه‌های معتبری به دست می‌دهد که در طول تاریخ سوخته یا سوزانده شده‌اند.

سوانح و بلایا هرگز از پیش خبر نمی-

کنند، و حوادث همواره دفعتاً و به ناگه رخ می‌دهند. آتش‌سوزی از جمله حوادثی است که هر آن ممکن است اتفاق افتد و جان و مال و میراث فرهنگی یک ملت را در معرض نابودی سریع قرار دهد. آمارهای منتشره حاکی از خسارات عظیم و تلفات سنگین است. آتش‌سوزیهای معروف مثل آتش‌سوزی لندن (۱۶۶۶ م.) و آتش‌سوزی سانفرانسیسکو (۱۹۰۷ م.) و شیکاگو در ۱۸۷۱ میلادی باعث کشته شدن عده زیادی و خسارات مالی هنگفتی شدند؛ خسارات آتش‌سوزی سانفرانسیسکو و شیکاگو را به ترتیب ۲۱۰ و ۱۰۰ میلیون دلار تخمین زده‌اند. در کشور خودمان نیز بطور مثال آتش‌سوزی گمرک جلفا در سال ۱۳۵۵ قریب یک میلیارد تومان خسارت مالی وارد آورده است. کتابخانه‌ها، مراکز اسناد و آرشیوها نیز از خطر آتش‌سوزی در امان نیستند. نگاهی به سیاهه کتابخانه‌هایی که در طول تاریخ بر اثر خودکامی یا بی‌دقتی و سهل‌انگاری انسانها به آتش کشیده شده‌اند موید این است که اغلب بی‌مبالائی و عدم توجه و بی‌دقتی موجب ایجاد آتش‌سوزی می‌شود و چه بسا می‌توان با پیش‌بینی‌های لازم از وقوع چنین حوادثی پیش‌گیری کرد. بررسی‌های مختلف نشانگر این است که قریب ۷۵-۸۰ درصد آتش‌سوزیها قابل پیش‌بینی و پیشگیری هستند و در مورد بقیه با مجهز شدن به موثرترین ادوات و تجهیزات

آتش‌نشانی روز که همواره در حال تحول و تکامل است می‌توان میزان خسارات را به حداقل ممکن تقلیل داد. بیمه کردن کتابخانه‌ها و دیگر سازمانهای مشابه در مقابل آتش‌سوزی لازم است ولی اگر تصور شود که با بیمه کردن خسارات وارده در اثر آتش‌سوزی جبران می‌شود باید بگویم که به خطا رفته‌ایم، زیرا تلفات جانی، جنبه‌های روانی ناشی از آن و خسارات فرهنگی وارده غیر قابل جبران است. با دریافت پول از شرکت بیمه شاید بتوان بخشی از مجموعه کتابخانه را تهیه و ساختمان آنرا تعمیر، نوسازی و یا بازسازی کرد ولی تهیه نسخ منحصر به فرد و نایاب به هیچ‌وجه امکان‌پذیر نیست. باید متذکر شد که میزان حق بیمه دقیقاً بستگی به موجود بودن طرحهای ایمنی حساب شده و دقیق دارد و در صورت عدم وجود سازمان، تجهیزات و آموزش لازم برای آتش‌نشانی حق بیمه بطور تصاعدی بالا می‌رود. ممکن است بعضی افراد تصور کنند با مراقبت می‌توان از خطر حریق مصون ماند، باید گفت اینان سخت در اشتباه هستند چون اغلب حریق‌های بزرگ بسرای اولین بار اتفاق می‌افتد و اگر مدتی در محلی آتش‌سوزی اتفاق نیفتاده باشد دلیل بر بی‌خطر بودن نیست. پس از آنجا که زمان و مکان وقوع حریق معلوم نیست تجهیز ساختمان کتابخانه با وسائل آتش‌نشانی مناسب و

کتابخانه‌های معتبری که در طول تاریخ سوخته‌اند

منتخبی از کتابخانه‌هایی که بر اثر آتش - سوزی بخشی از مجموعه آنها از بین رفته و یا به کلی نابود گردیده است

۶۱۲ ق. م - کتابخانه آشور بانیپال در نینوا بوسیله مادها سوخته و نابود شد.

۴۳۰ ق. م - کتابخانه پزشکی یونان در عهد بقراط حکیم در آتش سوخت.

۴۷ ق. م - کتابخانه اسکندریه - طی جنگهای خیابانی سربازان قیصر روم و مدافعین شهر سوخت و از بین رفت.

۶۴ میلادی - کتابخانه‌های رومی در آتش سوزی بزرگ شهر رم از بین رفتند.

۱۹۲ میلادی - کتابخانه بزرگ پرستشگاه آرامش (صالح) در رم سوخت.

۳۰۳ میلادی - تعداد بی‌شماری از کتابخانه‌های کلیساها به آتش کشیده شدند.

۲- پارچه‌های آغشته به رنگ و پارچه‌های روغنی مصرفی سربازان ساختمان باید بلافاصله معدوم شوند زیرا این نوع پارچه‌ها خود به خود گرم شده و می‌سوزند.

۳- اگر اشیائی را که به نمایش می‌گذاریم از مواد قابل اشتعال درست شده باشند و به نمایش گذاشتن آنها اجتناب ناپذیر باشد، این اشیاء را باید در محوطه‌ای قرار داد که در صورت آتش گرفتن آنها حداقل خسارت وارد شود. وسایل آتش‌نشانی قابل حمل باید در نزدیکی این اشیاء قرار داده شود.

۴- مسئول پیشگیری از حریق باید در فواصل معین از قسمتهای مختلف کتابخانه بازدید کند تا در صورت وجود شرایط نامطمئن اقدام لازم به عمل آورد. این بازدیدرسی مرتب باعث تاکید اهمیت انجام خوب و منظم کارها در ذهن کارکنان کتابخانه می‌گردد.

۵- کشیدن سیگار در مخازن کتاب باید اکیدا ممنوع گردد و فقط در مکانهای امن اجازه داده شود. زیر سیگارهای مناسب نیز باید برای ریختن خاکستر و ته سیگار و چوب کبریت و غیره تهیه گردد.

۶- دستگاههای تهویه گرم و سرد باید مطابق با دستورالعمل‌های ایمنی، نگهداری، بازرسی و آزمایش شوند. استفاده از گرم‌کننده‌های قابل حمل و دیگر وسایل برقی کوچک باید ممنوع گردد.

آنچه از نظرتان گذشت اشاره‌ای بود کوتاه به نکات مهمی که رعایت آنها و عمل به آنها و یا ایجاد چنین شرایط و امکاناتی در کتابخانه‌ها می‌تواند از نابودی انسانها و میراث فرهنگی ملت‌ها جلوگیری به عمل آورد.

تهیه طرح مقابله با آتش و دیگر اقدامات ضروری می‌تواند کمک بسیار موثری در پیشگیری از وقوع حریق باشد.

بهترین نوع حفاظت در مقابل سوانح طبیعی یا ایجاد شده به دست انسان - پیشگیری است. این پیشگیری مشتمل است بر ساختمان مناسب برای کتابخانه، کارکنان با آموزش صحیح و نظافت صحیح، سیستم صحیح تهویه و غیره. حریق در هر کتابخانه‌ای ممکن است به دلایل گوناگون رخ دهد، مثل: گرم شدن خود به خود و سوختن، دشمنی با علم، بی‌دقتی، نقص در دستگاههای الکتریکی، و سوانح طبیعی مثل جاری شدن سیل، سیلاب سبب اتصال سیم‌ها شده حریق ایجاد می‌کند و آتش باعث سرازیر شدن آب بیشتر از لوله‌های شکسته و صدمه دیده می‌شود و آتش و آب سبب وارد آمدن خسارات هنگفتی به کتابها و دیگر مواد کتابخانه می‌شوند. عامل مهم در پیشگیری خسارات ناشی از آتش، وجود یک طرح خوب پیشگیری است. چنین طرحی براساس، اداره خوب کتابخانه، نظم و ترتیب، نگهداری ابزار و وسایل و ممانعت از کشیدن سیگار و کاربرد وسائلی که تولید جرقه می‌کنند و حفاظتی برای آنها تهیه نشده است. با وجود این احتمال وقوع حریق هست که باید فرو نشانده و مهار شود. مهار کردن آتش می‌تواند از طریق طراحی صحیح ساختمان کتابخانه صورت پذیرد. منابع اصلی حریق، سیستم‌های گرم‌کننده و الکتریکی هستند. این سیستم‌ها باید به درستی نصب شوند و در فواصل معین بازرسی شوند. به‌علاوه وجود درهای خروج اضطراری که با علامتی خوانا مشخص شده‌اند از ضروریات است. باید توجه داشت که نباید به دلایل امنیتی موانعی در راه استفاده از این درها ایجاد شده باشد.

پیش از طراحی برنامه پیشگیری و آماده کردن طرح مقابله با سوانح، کارکنان کتابخانه باید بازرسی کاملی از وسایل کتابخانه به عمل آورند و کلیه امکانات اتفاق حوادث را که درمی‌یابند دسته‌بندی کنند. مسئولیت حفاظت از آتش‌سوزی با کتابدار است. در کتابخانه‌های بزرگتر این مسئولیت به عهده فرد دیگری است که آموزش لازم را برای این کار دیده است. البته مسئولیت اتخاذ تصمیمات نهائی برای ایمنی در مقابل آتش‌سوزی به عهده کتابدار است.

یک برنامه خوب برای پیشگیری از حریق باید شامل اجزاء زیر باشد:

۱- ظروف محکم و مطمئن برای گرم‌آوری کاغذ باطله، مواد بسته‌بندی و انواع دیگر اشغال تهیه گردد. زباله‌ها و مواد زائد باید در فواصل معین از ساختمان به خارج برده شوند.

۷۸۰ میلادی - کتابخانه کلیسای سنت صوفیا (مسجد ایاصوفیه فعلی) در قسطنطنیه به آتش کشیده شد.

۹۹۸ میلادی = ۳۳۸ قمری - کتابخانه بخارا در آتش سوخت.

۱۰۲۹ میلادی = ۴۲۰ قمری - کتابخانه عظیم صاحب بن عباد به انضمام مجموعه کتابخانه ذوالکفایتین (به نام دارالکتب) به دستور سلطان محمود غزنوی به آتش کشیده شد.

حدود ۱۰۵۲ میلادی = ۴۴۴ قمری - کتابخانه شمس المعالی ابوالمظفر امیر اسمعیل بن گیلکی در طبرستان به دست یکی از اشرار غارت و دچار حریق شد.

۱۰۵۵ میلادی = ۴۴۷ قمری - کتابخانه ابونصر شاپورین اردشیر در کرخ بغداد در حمله طغرل سلجوقی طعمه حریق گشت. ۱۰۶۸ میلادی - کتابخانه قاهره در مصر توسط سربازان ترک غارت و به آتش کشیده شد.

۱۰۸۶ میلادی = ۴۷۹ قمری - کتابخانه بزرگ شهر شاپور را به آتش کشیدند و ۱۴۰۰ جلد کتب خطی آن را سوزاندند. ۱۱۶۹ میلادی = ۵۶۵ قمری - کتابخانه سپهران ساوجی را در ساوه جهل به سوگ او به آتش کشیدند و سوختند.

۱۲۲۰ میلادی = ۶۱۷ قمری - کتابخانه ابوطاهر خاتونی در جوار مسجد جامع ساوه (از مراجع مهم شیعه) حوالی ۶۱۷ قمری به دست مغولان سوزانده و نابود شد.

۱۲۵۶ میلادی = ۶۵۴ قمری - هلاکوخان پس از دستیابی به قلعه الموت دستور داد کتابخانه سیدنا را در الموت که حسن صباح آن را بنا نهاده بود، سوزانده و نابود کردند.

۱۲۵۸ میلادی = ۶۵۶ قمری - کتابخانه بغداد به دنبال غارت شهر توسط مهاجمین مغول به آتش کشیده شد.

۱۳۱۸ میلادی = ۷۱۸ قمری - در زمان ابوسعید پادشاهان کتابخانه ربع رشیدی تبریز به غارت رفت و بخشی از کتابهای آن را سوزانده.

۱۳۴۸ میلادی = ۷۵۰ قمری - کتابخانه عضدالدوله دیلمی (مکتب الفرویه) در نجف که در سال ۳۲۷ هجری قمری در کنار آرامگاه حضرت امیر بنا شده بود در حریق که در آرامگاه مولای متقیان (ع) رخ داد آتش گرفت و قسمت اعظم آن سوخت.

۱۵۳۶ میلادی - تمامی کتابهای عربی کتابخانه های تونس به دستور چارلز پنجم به آتش کشیده شد.

۱۵۷۵ میلادی = ۹۸۴ قمری - کتابخانه سلطان ابراهیم میرزا صفوی پس از کشته شدن وی به دست همسرش به آتش کشیده شد و همه کتابها و مرقعات نفیس آن سوخت.

۱۶۴۸ میلادی = ۱۰۵۸ قمری - کتابخانه قطب الدین لاهیجی در لاهیجان سوخت و حدود ۶۰۰ نسخه خطی از جمله دستنویسهای خواجه نصیرالدین طوسی و علامه خلی از بین رفتند.

۱۶۶۶ میلادی - تعدادی از کتابخانه های لندن در آتش سوزی بزرگ سه روزه لندن سوخت.

۱۷۶۴ میلادی - کتابخانه هاروارد آتش گرفت و بیشتر مجموعه آن سوخت (حدود ۵۰۰۰ جلد)

۱۸۱۲ میلادی - کتابخانه مسکو در حمله ناپلئون سوخت.

۱۸۱۴ میلادی - کتابخانه کنگره آمریکا توسط بریتانیایی ها طی جنگهایی که از سال ۱۸۱۲ شروع شده بود به آتش کشیده شد.

۱۸۲۵ میلادی - کتابخانه کنگره آمریکا آتش گرفت و خسارات بسیار سنگینی به مجموعه آن وارد آمد.

۱۸۵۱ میلادی - کتابخانه کنگره برآئر وجود بخاری دیواری های بدون حفاظ آتش گرفت و در این حریق ۳۵۰۰۰ جلد کتاب از بین رفت.

۱۸۷۱ میلادی - کتابخانه های شیکاگو به دنبال آتش سوزی بزرگ شهر از بین رفت.

۱۸۷۹ میلادی - کتابخانه عمومی شهر برمینگهام آتش گرفت و کاملاً سوخت. در این کتابخانه مجموعه های متعلق به شمسکبیر، استانتون و سروانتس نگهداری می شد که ارزش آنها حدود ۶۰۰۰۰ پوند تخمین زده شده است.

۱۸۹۲ میلادی - کتابخانه دانشگاه میسوری آتش گرفت و کاملاً سوخت.

۱۹۰۴ میلادی - کتابخانه دانشگاه ملی تورین سوخت و در این آتش سوزی نسخ

خطی با ارزشی از بین رفت.

۱۹۱۱ میلادی = ۱۳۲۹ قمری - کتابخانه مسجد جامع طبرستان (از قرن هفتم) به دست نایب حسین کاشی طی حمله وی به طبرستان غارت و به آتش کشیده شد. در این کتابخانه حدود هشت هزار جلد کتاب خطی نفیس نگهداری می شد.

۱۹۳۹-۱۹۴۵ میلادی (جنگ جهانی دوم) - بسیاری از کتابخانه های اروپا در این جنگ سوختند و بیش از سه میلیون جلد کتاب از بین رفت.

۱۹۴۳ میلادی - کتابخانه ملی کشور پرو در لیما آتش گرفت.

۱۹۵۲ میلادی - کتابخانه مرکزی شهر سان دیه گو در کالیفرنیا آتش گرفت و مرکز آموزش بصری آن سوخت و حدود ۲۰۰ هزار دلار خسارت وارد شد.

۱۹۶۲ میلادی - کتابخانه انستیتو پزشکی و جراحی دانشگاه مونتreal سوخت و حدود ۲۵۰ هزار دلار خسارت وارد آمد.

۱۹۷۱ میلادی = ۱۳۵۶ شمسی - کتابخانه مرکزی دانشگاه بلوچستان به آتش کشیده شد و بیشتر مجموعه آن سوخت.

۱۹۸۷ میلادی = ۱۳۶۶ شمسی - کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان آتش گرفت و ۸۵۰۰۰ یا بنابر آخرین خبرها ۸۰ هزار جلد کتاب در آتش سوخت (یکشنبه ۱۷ اردیبهشت ۱۳۶۶)

منابع

۱- شهرزوری، شمس الدین محمد. *نزهة الارواح و روضة الافراح (تاریخ حکماء)* / ترجمه مقصود علی تبریزی با دیباچه ای در باره تاریخنگاری فلسفه به گوشه محمد تقی دانش پژوه و محمدعلی سرور مولائی. - تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۵.

۲- فلیدر، فرانسواز. *حفاظت و نگهداری اسناد و کتب/تالیف فرانسواز فلیدر و میشل دوشن؛ ترجمه احمد احمدزاده با همکاری زهرا دماهی؛ ویرایشگران: مهرداد نیکنام و بیژن بیجاری.* - تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی، ۱۳۶۵.

3- Cunra, George Martin. *Conservation of library materials: a manual and bibliography on the care repair and bibliography of library materials.* - 2nd ed. Metuchen, N.J., Scarecrow Press, 1971. Vol. 1

4- *Protecting the library and its resources; a guide to Physical protection and insurance/Report on a study conducted by Gage-Babcock & Associates, Inc.* - Chicago: A.L.A., 1963.

5- Swartzburg, Susan G. *Preserving library materials; a manual.* - Metuchen, N.J.: Scarecrow Press, 1980.